

НА ДОПОМОГУ ПЕДАГОГУ

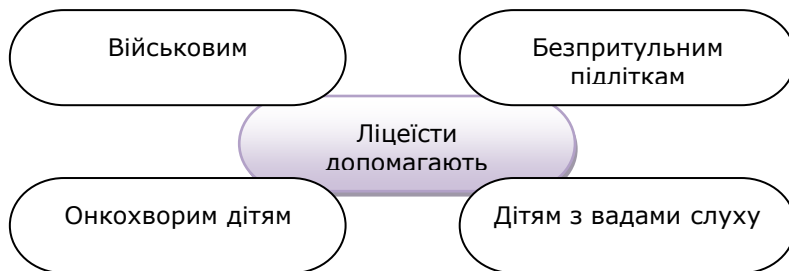

Рис.1 Благодійний проект «Наші серця з вами!»

Реалізація цих видів роботи здійснюється за підтримки адміністрації ліцею, щоденної кропіткої праці педагогів та активної участі ліцеїстів і їх батьків.

Отже, перед загальноосвітнім навчальним закладом ставиться завдання підготовки відповідального громадянина, здатного самостійно оцінювати, що відбувається, і будувати свою діяльність відповідно до інтересів оточуючих людей. Рішення цієї задачі пов'язане з формуванням стійких моральних властивостей особистості школяра. Виховання моральних якостей учнів здійснюється не тільки у навчально-виховній роботі в школі, але й у повсякденному житті; у цьому допомагає проведення благодійних акцій, етичних бесід, виховних годин, тренінгів, тематичних святкових майстер-класів, інтелектуальних змагань та круглих столів.

Література:

1. Бех І. Д. Виховання особистості: підруч. для вищих навч. закл. / І. Д. Бех. – К. : Либідь, 2008. – 840 с.
2. Болдирев Н.І. Моральне виховання школярів: (Питання теорії) / Н.І. Болдирев. – М. : Педагогіка, 1989 – 54 с.
3. Сухомлинська О. В. Духовно-моральне виховання дітей та молоді: загальні тенденції й індивідуальний пошук / О.В. Сухомлинська. – К. : Добро, 2006. – 43 с.

Харламова А. П., Литвиненко Г. О. *

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ МОВЛЕННЯ У ДІТЕЙ ІЗ ПОРУШЕННЯМИ СЛУХУ

У статті висвітлено проблему розвитку мовлення в дітей з порушеннями слуху, подано різні технології навчання з використанням засобів, методів комунікації у навчальному процесі.

Навколо питань, пов'язаних з навчанням мовлення дітей з порушеннями слуху, уже понад чотири століття ведуться дискусії серед науковців-сурдопедагогів. Цій проблемі приділяли багато уваги Ф. Ф. Рау, С. А. Зикова, Р. М. Боскіс, І. М. Солов-

* © Харламова А. П., Литвиненко Г. О.

НА ДОПОМОГУ ПЕДАГОГУ

йова, Ж. І. Шиф та ін. Проте вона й понині не вважається остаточно розв'язаною. Адже, за висловлюванням Ф. Ф. Рау, навіть у нечуючої дитини необхідно формувати «словесне мовлення не тільки в більш доступних їй письмовій або пальцевій формах, але неодмінно у вигляді усного слова» [6].

Мета статті – показати різні технології розвитку мовлення у дітей з вадами слуху, які застосовуються в сучасній сурдопедагогічній практиці.

Як відомо, мовлення є складною багаторівневою психічною діяльністю, що включає операції сприйняття і породження мовленнєвого висловлювання, формування якого залежить від активності перебігу когнітивних процесів, збереженості мовленнєво-рухової сфери, слухового і зорового гнозису.

Одним із найважливіших факторів мовленнєвого розвитку є повноцінне сприйняття вербальних сигналів, які забезпечують нормальне функціонування слухового аналізатора. У процесі слухового сприймання акустичних ознак звуків (інтенсивності, частоти, тривалості) активізуються слухові кінестетичні образи слів, словосполучень, фраз.

Мова – знакова система, яка в закодованому вигляді репрезентує навколишню дійсність – позамовну реальність.

Основна одиниця мови – слово. Воно представляє різні її сторони. Фонетична – представлена у слові звуками, лексична – смисловим навантаженням, граматична – існуванням слова в певній граматичній формі.

Оволодіння фонетичним складом мовлення передбачає свідоме аналітичне сприймання мовних зразків. У засвоєнні звукового й артикуляційного образів слова бере участь рухова, зорова, слухова пам'ять (запам'ятовування зразків артикуляції, звукових образів слів відповідно до можливостей збереженого слуху). Відбувається аналіз, порівняння артикуляційних рухів, кінестетичних, зорових і слухових відчуттів. Обсяг знань та уявлень про навколишній світ, життєвий досвід дитини, усвідомлення зв'язків і взаємозалежностей, які існують у предметному світі, є передумовою засвоєння лексичних значень. Установлюється зв'язок між словом і предметом.

Побудова власних висловлювань супроводжується актуалізацією у свідомості раніше засвоєних схем побудови речень і правил поєднання слів (синтаксичного та граматичного оформлення).

Засвоєння мовних зразків потребує вміння концентрувати увагу на предметах, подіях, що відбуваються, та на зверненому мовленні.

Здатність до мовленнєвої діяльності формується поступово протягом тривалого часу, починаючи з раннього дитинства.

Опанування словесним мовленням передбачає вироблення навичок сприймання зверненого мовлення, читання з обов'язковим розумінням прочитаного, писемного викладання власних думок і говоріння з додержанням норм української мови та

НА ДОПОМОГУ ПЕДАГОГУ

правильної звуковимови, використання словесного мовлення для міжособистісного спілкування.

Усвідомлюючи важливість оволодіння словесним мовленням для соціалізації дітей з порушеннями слуху, науковці і практики впродовж багатьох років намагалися розробити ефективні методи навчання словесного мовлення. За цей час створено багато методів, які різняться між собою деякими ознаками, а саме:

- формою мовлення (усна, писемна, дактильна, жестова, мішана), на базі якої відбувається засвоєння словесного мовлення;
- каналом сенсорного сприймання словесного мовлення, що переважає (зоровий, вібраційний, слуховий);
- мінімальною мовною одиницею, що береться за основу (звук, склад, слово, речення);
- способом сприймання мовленнєвих одиниць (глобальний, аналітико-синтетичний);
- принципом добору мовленнєвого матеріалу (фонетичний, семантичний, діяльнісний);
- залученням «обхідних» шляхів для опанування мовлення;
- використанням додаткових засобів комунікації (національна жестова мова, калькована жестова мова, дактилювання);
- способами взаємодії засобів комунікації у навчальному процесі.

За ознакою базової форми мовлення методи навчання мовлення можна поділити на кілька груп:

- методи, що ґрунтуються на усній формі мовлення (сприймання та говоріння);
- методи, основою яких є писемна форма мовлення (читання та письмо);
- методи, що ґрунтуються на кількох формах мовлення (поєднання усного, писемного, дактильного, жестового мовлення в різних співвідношеннях);
- методи, що спираються на жестову мову (як першу, рідну).

Паралельне використання різних форм мовлення притаманне комбінованим методам, за якими навчання словесного мовлення відбувається в такій послідовності: спочатку слово промовляється педагогом, потім демонструється у вигляді таблиць для глобального читання, дактилюється. Засвоєне в писемній і дактильній формах слово дитина вживає в усному мовленні.

На початкових етапах основним комунікативним засобом є усно-дактильне мовлення, яке в міру опанування словесного мовлення змінюється на усне.

Дактильне мовлення стало одним з обов'язкових базових елементів вітчизняної системи навчання дітей з порушеннями слуху, програмною вимогою дитячих садків і шкіл.

НА ДОПОМОГУ ПЕДАГОГУ

Останнім часом у межах білінгвістичного підходу впроваджується навчання словесної мови як другої на базі вже сформованої національної жестової мови як першої, рідної. Застосовується також «метод тотальної комунікації», який полягає в тому, що підґрунтям для опанування словесного мовлення слугує калькована жестова мова, яка за синтаксичною побудовою та семантико-граматичними характеристиками максимально наближена до словесної.

За переважаючим каналом сенсорного сприймання мовлення методи навчання словесного мовлення можна розподілити на такі:

- візуальні (зорові);
- аудіо-візуальні (слухо-зорові);
- слухо-зоро-вібраційні;
- слухові.

Порушення слухової функції зумовлює потребу в активному залученні до сприймання зверненого мовлення різних аналізаторних систем: слухової, зорової, тактильної.

З удосконаленням технічних звукопідсилювальних технологій з'явилась можливість використовувати слухове сприймання у процесі навчання мовлення.

Таким чином, слухо-зорові методи набули більшого поширення і почали застосовуватися в навчанні дітей з порушеннями слуху. Серед них – верботональна і аудіовізуальна методики. В останні десятиліття значна увага, крім зорових та слухових відчуттів, надавалась також і вібраційним. З'явилися технічні засоби, оснащені вібраторами (системи «Живий звук» та ін.), які підсилюють ритм мовлення, допомагаючи дитині його відчутти (кількість складів у слові, слів у реченні, місце ударного складу).

Серед методів, які ґрунтуються на усній формі мовлення, останнім часом, завдяки новим розробкам у галузі слухових систем (сучасні високотехнологічні слухові апарати та кохлеарні імпланти), виокремилися нові методи, що спираються на слухове сприймання мовлення (методика «слухай, учись і говори – СУГ»).

За базовою мінімальною мовною одиницею, що береться за основу під час навчання словесного мовлення, можна виділити такі методи:

- звукові (методи А. Остроградського, М. Лаговського, Ф. Рау);
- складові (методи П. Шумана, В. Пауля, П. Енько);
- цілих слів і фраз (методи К. Малиша, сестер М. і Е. Гаррет).

Залежно від того, чи поділяється мовленнєва одиниця на складові, чи розглядається як цілісне змістове утворення, виділяються методи аналітико-синтетичні та глобальні.

Мінімальною мовленнєвою одиницею сучасна психолінгвістика визнає речення. Зважаючи на це, ті методи, за якими

НА ДОПОМОГУ ПЕДАГОГУ

мовленнєві одиниці поділяють на елементи (слова, склади, звуки), а потім поєднують їх в єдине ціле, визначаються як аналітико-синтетичні. До них відносяться звукові, складові методи і ті, за якими основою навчання мовлення є слово. Для аналітико-синтетичних методів притаманні кілька моделей навчання, що різняться між собою послідовністю елементів і тим, яке місце посідає усвідомлення значень. Наведемо приклади таких моделей:

- звук – склад – слово – речення;
- склад – звук – слово – речення;
- слово – речення – склад – звук;
- слово – склад – звук – слово – речення.

У навчанні дітей з порушеннями слуху застосовуються три принципи добору мовленнєвого матеріалу: фонетичний, семантичний і діяльнісний.

За фонетичним принципом мовленнєвий матеріал добирається відповідно до мовних умінь та можливостей дитини. Тобто дитина вивчає такі мовленнєві одиниці, до складу яких входять звуки, вимова яких уже засвоєна або відпрацьовується.

За семантичним принципом добір мовленнєвого матеріалу відповідає потребам та інтересам дитини, незалежно від його фонетичного складу.

Діяльнісний принцип полягає в тому, що мовленнєві одиниці повинні засвоюватися в живому спілкуванні під час спільної діяльності (ігрової, трудової, навчальної), а не відірвано від їх комунікативного використання.

Ті обмеження, що їх накладає порушення слуху на процес сприймання усного мовлення, спонукають до пошуку способів, тією чи іншою мірою здатних замінити слухове сприймання, доповнити отриману через залишковий слух інформацію. Використання так званих обхідних шляхів тією чи іншою мірою притаманне більшості методів навчання нечуючих дітей словесного мовлення. Як компенсаторні засоби в сурдопедагогіці застосовуються:

- глобальне читання (діти з досить раннього віку сприймають мовленнєві одиниці в цілому, у надрукованому вигляді з табличок для глобального читання);
- писемне мовлення (раннє навчання читання і друкованого письма);
- дактильне мовлення (допомагає наочно сприйняти і кінететично відтворити всі елементи мовленнєвих одиниць в їх послідовності);
- вібраційні відчуття;
- зорове (а також слухо-зорове, слухо-зоро-вібраційне) сприймання усного мовлення;
- тактильне сприймання;
- жестилова мова.

За ознакою залучення «обхідних» шляхів та ступенем наближення до природного способу опанування мовлення методи

НА ДОПОМОГУ ПЕДАГОГУ

діляться на два типи: природні та компенсаційні.

Одним із найбільш суперечливих питань, що пов'язані з проблемою навчання словесного мовлення, є використання засобів комунікації в навчальному процесі та повсякденному спілкуванні:

- відмова від навчання словесного мовлення на користь використання рідної для нечуючих – жестової мови;
- навчання словесної мови як другої на основі вже сформованої жестової мови;
- паралельне використання двох мовних систем: словесної і жестової як рівноправних;
- використання жестової мови як допоміжної в навчання словесного мовлення;
- відмова від використання жестової мови на користь словесної в різних її видах і формах.

Нині відбуваються істотні зміни суспільного світогляду. У багатьох країнах світу застосовуються різні підходи до навчання дітей з порушеннями слуху. Завдяки цьому батьки мають змогу обирати той спосіб, який найбільше підходить їхній дитині, відповідає її можливостям та внутрішньосімейним традиціям.

Дуже важливим чинником для розвитку мовленнєвих можливостей дитини з порушеннями слуху є рання діагностика слухової функції, своєчасне адекватне слухопротезування та найбільш ранній початок навчання словесного мовлення. Навчити вихованця розуміти оточуючих, наблизити його до колективу чуючих – найважливіша задача спеціальної школи. Найскладнішим завданням навчання і виховання дитини є формування в неї потреби говорити з іншими людьми у звичайній манері спілкування, використовуючи усне мовлення.

Сурдопедагогу необхідно щоденно проводити роботу з формування у дітей усного зв'язного мовлення, використовуючи різні дидактичні методи і прийоми. Найважливішими серед них є робота над серією картинок та робота над сюжетною картинкою.

Перші невеликі розповіді дітей мають бути пов'язані зі знайомою наочною ситуацією. Поступово завдання ускладнюються: діти повинні запам'ятати й виконати більшу кількість дій, а потім розповісти про послідовність їх виконання. Серії картинок використовуються для того, щоб навчити дітей розуміти послідовність дій, що особливо важливо для самостійного зв'язного переказу. Це складний вид мовленнєвої діяльності, що важко засвоюється вихованцями з вадами слуху й обов'язково потребує спеціального навчання.

Робота над серією картинок починається з розглядання кожної з них. Учнів слід тренувати послідовно розкладати картинки. Необхідно показати наочно, що не можна будь-як змінювати порядок розкладання, бо це порушує зміст.

На перше заняття необхідно брати комплект із трьох

НА ДОПОМОГУ ПЕДАГОГУ

картинок. Послідовно роздивлятися кожну, пояснювати її зміст і складати підписи до кожної з одного-двох-трьох речень. Потім, з'єднавши підписи разом, складати розповідь із шести-восьми речень, написаних на табличках. Діти читають оповідання та вказують на відповідну картинку.

На другому занятті дітям пропонують іншу вправу: послідовно розкласти картинки відповідно до тексту. Розклавши картинку, учні самостійно складають оповідання з окремих речень. Кожного разу вчитель повинен звертати увагу дітей на необхідність дотримуватися послідовності в розкладанні картинок, указуючи на логічний зв'язок між зображеними на них діями. Коли діти виконають це завдання, їм пропонують більш складне: скласти розповідь із заготовлених речень, не маючи перед очима картинок. Поступово завдання ускладнюється за рахунок збільшення кількості картинок у серії до чотирьох-п'яти, введення нових слів і розповіді з розсипного тексту. Речення, написані на табличках, поділяють на окремі слова, а потім діти складають розповідь. Подібні вправи готують дітей до самостійних послідовних описів і розповідей. Складання оповідань за картинками має велике значення для розвитку навичок самостійного мовлення. Серії картинок допомагають дитині розібратися в послідовності подій, сприяють уточненню значень відомих дитині слів і засвоєнню нових. Нові слова запам'ятовуються не механічно, а під час їхнього активного використання. Упродовж роботи над розповідями за серіями картинок діти опановують навички діалогічного мовлення.

Найпоширенішим наочним матеріалом при навчанні дітей із порушеннями слуху є картинка. Складати розповідь за однією сюжетною картинкою дітям дуже важко. До цього виду роботи переходять після занять із серіями картинок. Учням складніше встановити часовий та причинно-наслідковий зв'язки між зображеними на сюжетній картинці діями.

Труднощі цього виду діяльності для дітей полягають у тому, що на картинці зображений лише один фрагмент загальної сюжетної лінії. Тому провідну роль в складанні розповіді відіграють уміло поставлені запитання вчителя, які власне є планом для розгортання сюжету. Важливо з'ясувати, що саме бачить кожна дитина на пропонованій картинці, як вона осмислює зображену ситуацію.

Найпоширеніший вид роботи – це коли педагог сам указує на персонажі та називає їхні дії. Складніше для дитини, коли дорослий, указуючи на кожну дійову особу, ставить запитання по-різному.

Після бесіди педагог складає всі відповіді у розповідь. Потім за допомогою вчителя розповідають діти. Так детально на перших етапах відпрацьовується сюжетна картинка. Поступово число запитань скорочується, дітям лише вказують на основні пункти розповіді. Їм пропонується уважно розглянути картинку і подумати, що із зображеного на ній є головним.

НА ДОПОМОГУ ПЕДАГОГУ

Останній етап роботи над сюжетною картинкою – самостійна розповідь за новим сюжетом без допомоги дорослого.

Отже, у роботі над сюжетними картинками об'єднуються діалогічне мовлення (короткі відповіді на запитання в процесі бесіди) і описово-розповідне в усіх трьох його варіантах (опис, розповідь і пояснення). Зрозуміло, що кожного з цих елементів зв'язного мовлення навчають цілеспрямовано, систематично і протягом тривалого часу.

Таким чином, у спеціально створеному для дітей із порушеннями слуху мовленнєвому середовищі навчальний матеріал має бути чітко систематизованим, створювати активні умови для якісного засвоєння лексико-граматичних форм і тим самим забезпечувати перехід до самостійної мовленнєвої діяльності.

Практика роботи з нечуючими дітьми свідчить, що залучення в процесі їх навчання різних форм мови (усної, письмової, дактильної, жестової), розвиток їх слухового сприймання допомагає засвоювати основи наук, дозволяє спілкуватися не лише з нечуючими, але і з чуючими співрозмовниками.

Література:

1. Боскис Р. М. Учителю о детях с нарушением слуха. – М.: Просвещение, 1988. – С. 63–79.
2. Кузмичева Е. П. Методика развития слухового восприятия глухих учащихся. – М.: Просвещение, 1991. – С. 13–41.
3. Леонгард Э. И., Самсонова Е. Г., Иванова Е. А. Я не хочу молчать. – М.: Просвещение, 1990. – С. 51–59.
4. Назарова Л. П. Методика развития слухового восприятия у детей с нарушениями слуха / Под ред. В. И. Селивестрова. – М.: ВЛАДОС, 2001. – С.164–216.
5. Рау Ф. Ф. Формирование устной речи у глухих детей / Ф. Ф. Рау – М., 1981. – С. 25–41.

Шевченко Л. В.*

ТИПОЛОГІЯ НАВЧАЛЬНИХ ТЕКСТІВ У СТРУКТУРІ СУЧАСНОГО УРОКУ МОВИ

Стаття містить відомості про важливість використання різних типів навчальних текстів під час проведення сучасного уроку української мови з метою підвищення його ефективності.

На сучасному етапі розвитку шкільної освіти урок лишається основною формою організації навчального процесу. За грамотної організації він забезпечує міцне й усвідомлене засвоєння навчального матеріалу, сприяє формуванню знань, умінь і навичок, розвиткові загальнолюдських цінностей і якостей особистості.

Сучасний урок у школі має низку особливостей. Окреслимо основні вимоги до уроку української мови, зважаючи на тему нашої статті. До них належать такі: виховання мовної особи-

* © Шевченко Л. В.